

وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتَلَفَ فِيهِ وَ لَوْ لَا
 كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَ إِنَّهُمْ لَفِي
 شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ (45) مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَ
 مَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَ مَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ (46) إِلَيْهِ
 يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ وَ مَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ
 أَكْمَامِهَا وَ مَا تَحْمِلُ مِنْ أَنْثَى وَ لَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ
 وَ يَوْمَ يُنَادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكَائِيَ قَالُوا أَدْنَاكَ مَا مِنَّا مِنْ
 شَهِيدٍ (47) وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَدْعُونَ مِنْ قَبْلُ
 وَ ظَنُّوا مَا لَهُمْ مِنْ مَحِيصٍ (48) لَا يَسْأَلُ الْإِنْسَانُ
 مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَ إِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيُتَوَسَّ قَنُوطٌ (49)
 وَ لَئِنْ أَذَقْنَاهُ رَحْمَةً مِنَّا مِنْ بَعْدِ ضَرَاءٍ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ
 هَذَا لِي وَ مَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَ لَئِنْ رُجِعْتُ إِلَى

رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنَى فَلَنُنَبِّئَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
 بِمَا عَمِلُوا وَ لَ نَذِيقَنَّهِمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ (50) وَ إِذَا
 أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنْسَانِ أَعْرَضَ وَ نَأَى بِجَانِبِهِ وَ إِذَا
 مَسَّهُ الشَّرُّ فَذُو دُعَاءٍ عَرِيضٍ (51) قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ
 كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ثُمَّ كَفَرْتُمْ بِهِ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ هُوَ
 فِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ (52) سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَ
 فِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَو لَمْ
 يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ (53) أَلَا
 إِنَّهُمْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ
 مُحِيطٌ (54)

We certainly gave Moses the book aforetime: but disputes arose therein. Had it not been for a word that went forth before from thy Lord, (their differences) would have been settled between them: but they remained in suspicious disquieting doubt thereon.

~~~~~

Whoever works righteousness benefits his own soul; whoever works evil, it is against his own soul: nor is thy Lord ever unjust (in the least) to His servants. To Him is referred the knowledge of the hour (of judgment: He knows all): No fruit comes out of its sheath, nor does a female conceive (within her womb) nor bring forth (young), but by His knowledge. The day that (Allah) will propound to them the (question), "Where are the partners (ye attributed to Me?" They will say, "We do assure thee not one of us can bear witness!" The (deities) they used to invoke aforetime will leave them in the lurch, and they will perceive that they have no way of escape. Man does not weary of asking for good (things), but if ill touches him, he gives up all hope (and) is lost in despair. When we give him a taste of some mercy from Ourselves, after some adversity has touched him, he is sure to say, "This is due to my (merit): I think not that the hour (of judgment) will (ever) be established; but if I am brought back to my Lord, I have (much) good (stored) in His sight!" But We will show the unbelievers the truth of all that they did, and We shall give them the taste of a severe chastisement. When We bestow favours on man, he turns away, and gets himself remote on his side (instead of coming to Us); and when evil seizes him, (he comes) full of prolonged prayer! Say: "See ye if the (revelation) is (really) from Allah, and yet do ye reject it? Who is more astray than one who is in a schism far (from any purpose)?" Soon will We show them our signs in the (furthest) regions (of the earth), and in their own souls, until it becomes manifest to them that this is the truth. Is it not enough that thy Lord doth witness all things? Ah indeed! Are they in doubt concerning the meeting with their Lord? Ah indeed! It is He that doth encompass all things!

~~~~~

اس سے پہلے ہم نے موسیٰ کو کتاب دی تھی اور اس کے معاملے میں بھی یہی اختلاف ہوا تھا۔ اگر تیرے رب نے پہلے ہی ایک بات طے نہ کر دی ہوتی تو ان اختلاف کرنے والوں کے درمیان فیصلہ چکا دیا جاتا۔ اور حقیقت یہ ہے کہ یہ لوگ اُس کی طرف سے سخت اضطراب انگیز شک میں پڑے ہوئے ہیں۔ جو کوئی نیک عمل کرے گا اپنے ہی لیے اچھا کرے گا، جو بدی کرے گا، اس کا وبال اُسی پر ہوگا، اور تیرا رب اپنے بندوں کے حق میں ظالم نہیں ہے۔ اُس ساعت کا علم اللہ ہی کی طرف راجع ہوتا ہے، وہی اُن سارے پھلوں کو جانتا ہے جو اپنے شگوفوں میں سے نکلتے ہیں، اسی کو معلوم ہے کہ کونسی مادہ حاملہ ہوئی ہے اور کس نے بچہ جنا ہے۔ پھر جس روز وہ ان لوگوں کو پکارے گا کہ کہاں ہیں میرے وہ شریک؟ یہ کہیں گے "ہم عرض کر چکے ہیں، آج ہم میں سے کوئی اس کی گواہی دینے والا نہیں ہے"۔ اُس وقت وہ سارے معبودان سے گم ہو جائیں گے جنہیں یہ اس سے پہلے پکارتے تھے، اور یہ لوگ سمجھ لیں گے کہ ان کے لیے اب کوئی جائے پناہ نہیں ہے۔ انسان کبھی بھلائی کی دعا مانگتے نہیں تھکتا، اور جب کوئی آفت اس پر آ جاتی ہے تو مایوس و دل شکستہ ہو جاتا ہے، مگر جو نہی کہ سخت وقت گزر جانے

کے بعد ہم اسے اپنی رحمت کا مزا چکھاتے ہیں، یہ کہتا ہے کہ "میں اسی کا مستحق ہوں، اور میں نہیں سمجھتا کہ قیامت کبھی آئے گی، لیکن اگر واقعی میں اپنے رب کی طرف پلٹایا گیا تو وہاں بھی مزے کروں گا"۔ حالانکہ کفر کرنے والوں کو لازماً ہم بتا کر رہیں گے کہ وہ کیا کر کے آئے ہیں اور انہیں ہم بڑے گندے عذاب کا مزا چکھائیں گے۔ انسان کو جب ہم نعمت دیتے ہیں تو وہ منہ پھیرتا ہے اور اکڑ جاتا ہے اور جب اسے کوئی آفت چھو جاتی ہے تو لمبی چوڑی دعائیں کرنے لگتا ہے۔

اے نبیؐ، ان سے کہو، کبھی تم نے یہ بھی سوچا کہ اگر واقعی یہ قرآن خدا ہی کی طرف سے ہوا اور تم اس کا انکار کرتے رہے تو اس شخص سے بڑھ کر بھٹکا ہوا اور کون ہو گا جو اس کی مخالفت میں دور تک نکل گیا ہو؟ عنقریب ہم ان کو اپنی نشانیاں آفاق میں بھی دکھائیں گے اور ان کے اپنے نفس میں بھی یہاں تک کہ ان پر یہ بات کھل جائے گی کہ یہ قرآن واقعی برحق ہے۔ کیا یہ بات کافی نہیں ہے کہ تیرا رب ہر چیز کا شاہد ہے؟ آگاہ رہو، یہ لوگ اپنے رب کی ملاقات میں شک رکھتے ہیں۔ سن رکھو، وہ ہر چیز پر محیط ہے۔

इससे पहले हमने मूसा को किताब दी थी और उसके मामले में भी यही इखतिलाफ हुआ था। अगर तेरे रब ने पहले ही एक बात तय न कर दी होती तो इन इखतिलाफ करनेवालों के दरमियान फैसला चुका दिया जाता। और हकीकत यह है कि ये लोग उसकी तरफ से सख्त इज़तिराबअंगेज़ शक में पड़े हुए हैं। जो कोई नेक अमल करेगा अपने ही लिए अच्छा करेगा, जो बदी करेगा उसका वबाल उसी पर होगा, और तेरा रब अपने बन्दों के हक में ज़ालिम नहीं है। उस साअत का इल्म अल्लाह ही की तरफ़ राजेअ होता है, वही उन सारे फलों को जानता है जो अपने शगूफ़ों में से निकलते हैं, उसी को मालूम है कि कौन-सी मादा हामिला हुई है और किसने बच्चा जना है। फिर जिस रोज़ वह इन लोगों को पुकारेगा कि कहाँ हैं मेरे वे शरीक? ये कहेंगे, “हम अर्ज कर चुके हैं, आज हम में से कोई इसकी गवाही देनेवाला नहीं है।” उस वक़्त वे सारे माबूद इनसे गुम हो जाएँगे जिन्हें ये इससे पहले पुकारते थे, और ये लोग समझ लेंगे कि इनके लिए अब कोई जाए-पनाह नहीं है। इनसान कभी भलाई की दुआ माँगते नहीं थकता, और जब कोई आफ़त इसपर आ जाती है तो मायूस व दिल शिकस्ता हो जाता है, मगर ज्यों ही कि सख्त वक़्त गुज़र जाने के बाद हम उसे अपनी रहमत का मज़ा चखाते हैं यह कहता है कि “मैं इसी का मुस्तहिक हूँ, और मैं नहीं समझता कि कियामत कभी आएगी, लेकिन अगर वाकई मैं अपने रब की तरफ़ पलटाय़ा गया तो वहाँ भी मज़े करूँगा।” हालाँकि कुफ़र करनेवालों को लाज़िमन हम बताकर रहेंगे कि वे क्या करके आए हैं और उन्हें हम बड़े गन्दे अज़ाब का मज़ा चखाएँगे। इनसान को जब हम नेमत देते हैं तो वह मुँह फेरता है और अकड़

जाता है | और जब उसे कोई आफत छू जाती है तो लम्बी-चौड़ी दुआएँ करने लगता है | ऐ नबी, इनसे कहो, कभी तुमने यह भी सोचा कि अगर वाकई यह कुरआन खुदा ही की तरफ़ से हुआ और तुम इसका इनकार करते रहे तो उस शख्स से बढ़कर भटका हुआ और कौन होगा जो इसकी मुखालिफ़त में दूर तक निकल गया हो? अनक़रीब हम इनको अपनी निशानियाँ आफ़ाक़ में भी दिखाएँगे और इनके अपने नफ़्स में भी यहाँ तक कि इनपर यह बात खुल जाएगी कि यह कुरआन वाकई बरहक़ है | क्या यह बात काफ़ी नहीं है कि तेरा रब हर चीज़ का शाहिद है? आगाह रहो, ये लोग अपने रब की मुलाक़ात में शक़ रखते हैं, सुन रखो, वह हर चीज़ पर मुहीत है |